

CARSKI WYWIAD W WATYKANIE NA PRZEŁOMIE XIX I XX WIEKU (PRZYCZYNEK DO DZIEJÓW KOŚCIOŁA KATOLICKIEGO W IMPERIUM ROSYJSKIM)

Irena Wodzianowska

Katedra Historii Europy Wschodniej, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II
Department of East European History, The John Paul II Catholic University of Lublin
e-mail: irkawod@kul.lublin.pl

Streszczenie. Niniejszy artykuł stanowi przyczynek do ukazania podwójnej działalności urzędników poselstwa rosyjskiego przy Watykanie. Na przykładzie raportów jednego z nich, pracującego w Rzymie w latach 1899–1902, I. Maniewicz-Manujłowa, została podjęta próba zobrazowania zakresu działalności oraz zainteresowań carskiego wywiadu. Do tekstu dołączono 8 raportów z 1900 r. ilustrujących formę przekazywania wiadomości (raporty, szyfrowane depesze, tajne sprawozdania). Zadaniem Manujłowa było śledzenie przebywających do Rzymu duchownych z granic imperium rosyjskiego oraz ich kontaktów ze Stolicą Apostolską, a w szczególności z Kongregacją Rozkrzewienia Wiary.

Słowa kluczowe: Kongregacja Rozkrzewienia Wiary, poselstwo rosyjskie przy Watykanie, Iwan Maniewicz-Manujłow, Mieczysław Halka-Ledóchowski, Kazimierz Skirmunt, Jozafat Fryderyk Żyskar

Po zerwaniu konkordatu w 1866 r. oficjalne¹ relacje pomiędzy imperium rosyjskim a Stolicą Apostolską zostały nawiązane dopiero po śmierci Piusa IX. Jego następca Leon XIII zainicjował politykę pojednawczą, która „umożliwiła wznowienie kontaktów z Rosją, początkowo drogą nieoficjalną”². Rokowania między przedstawicielami Watykanu i Rosji doprowadziły w 1880 r. do podpisania wstępnego porozumienia. W wyniku dalszych kilkuletnich rozmów doszło do utworzenia poselstwa rosyjskiego przy Watykanie (1895)³. Zaznaczyć jednak należy, że Stolica Apostolska swego przedstawiciela w Petersburgu nie miała. Misja rosyjska składała się z kilku osób, w tym także agentów ds. duchownych, którzy byli urzędnikami Departamentu Wyznań Obcych (DWO) przy Ministerstwie Spraw Wewnętrznych, delegowanymi do pracy w Rzymie.

¹ Po zerwaniu stosunków dyplomatycznych do 1877 rosyjscy rezydenci mieli status półoficjalnych przedstawicieli.

² A. Barańska, *Próby wznowienia stosunków dyplomatycznych między Stolicą Apostolską a Rosją w latach 1887–1888*, „Nasza Przeszłość”, t. 99 (2003), s. 263.

³ Zob. szerzej: A. Barańska, *Próby wznowienia stosunków dyplomatycznych*, s. 259–280.

Obszerne archiwum Departamentu Wyznań Obcych (z. 821)⁴ zawiera tajny oddział (inw. 138, lata 1845–1917). W inwentarzu możemy znaleźć szczątkową korespondencję dotyczącą próby utworzenia nuncjatury, reorganizacji seminariów duchownych, projekty kasat diecezji, charakterystyki poszczególnych biskupów czy kandydatów na stanowiska biskupie. Wśród tych dokumentów znajduje się kilkanaście teczek relacjonujących sytuację w Watykanie, a wśród nich raporty posłów rosyjskich przy Stolicy Apostolskiej oraz agentów ds. duchownych przy misji rosyjskiej w Watykanie. W jednej z teczek pt. Doniesienia agenta ds. duchownych z Rzymu, 1900 r., zawiera 127 kart (nr 57)⁵, znajdują się raporty przesyłane do Departamentu p.o. agenta, kolegiального asesora Iwana Fiedorowicza Maniewiczza-Manujłowa. Agent, o którym w swoim czasie było dość głośno w Europie, a na łamach czasopisma „Byłoje”⁶, w którym m.in. denuncjowano szpiegów, w 1917 r. opisano jego przygody i przebieg kariery⁷.

Dlaczego warto wrócić do tych materiałów? Ani autora artykułu ani redakcji miesięcznika, ze względu na profil tegoż, nie interesowała problematyka kościelna, ani osoby duchowne, które w swych raportach wymieniał agent. Skoncentrowali się oni na ukazaniu postaci szpiega oraz jego, trzeba przyznać dość barwnej, działalności także skierowanej przeciwko nielegalnie przebywającym w Rzymie działaczom międzynarodowej socjaldemokracji. W 1901 r. bowiem minister spraw wewnętrznych powierzył Manujłowowi zorganizowanie również nadzoru nad „antypaństwowymi grupami” oraz dofinansował akcję z tajnych rezerw Departamentu policji. Prawdopodobnie agent dostarczał wiarygodne i szczegółowe dane, gdyż kilka miesięcy później na zebraniu polskich i rosyjskich socjalistów postanowiono skompromitować Manujłowa w Europie Zachodniej. Okazja nadarzyła się dość późno, bo już po wyjeździe Manujłowa z Rzymu w 1902 r.⁸

⁴ Znajduje się w Rosyjskim Państwowym Archiwum Historycznym w Sankt-Petersburgu.

⁵ Zob. *Католическая Церковь в архивах Департамента Духовных Дел Иностранных исповеданий МВД*, отв. ред. М. С. Радван, А. Р. Соколов, т. 5, Санкт-Петербург 2001, s. 95–98.

⁶ W latach 1900–1904 W. Burcew w Paryżu i Londynie rozpoczął wydawanie czasopisma dotyczącego ruchu rewolucyjnego w imperium rosyjskim. Od 1906 r., po przeniesieniu do Petersburga, ukazywał się miesięcznik, na łamach którego przedstawiano działaczy ruchu narodniczego i sytuacji społeczno-politycznej lat 60.–80. XIX w., wspomnienia rewolucjonistów, przedrukowywano nielegalną literaturę. Po ingerencji cenzury w 1907 r., drukowanie czasopisma przeniesiono znowuż do Paryża. A od 1917 wznowiono działalność redakcji w Petersburgu, gdzie ukazywało się do 1926 r. Redaktorami czasopisma byli historycy – W. Burcew, P. Szczegolew, W. Boguzarskij. Nakład w różnym okresie od 6000 do 30 000 egz. Zob. szerzej: Ф. М. Лурье, *Хранители прошлого. Журнал "Былое". История, редакторы, издатели*, Ленинград 1990.

⁷ П. Павлов, *Приключения И. В. Манусевича-Мануйлова. По архивным материалам*, „Былое” 5–6 (27–28) 1917, s. 236–286.

⁸ Przeciek do gazet nastąpił w 1904 r., a agent opuścił Rzym z bardziej prywatnych względów – zamordowania jego kochanki przez zazdrosnego oficera.

Do gazet włoskich „przeciekła” informacja o podwójnej działalności I. Maniewiczza-Manujłowa – oficjalnego przedstawiciela (agent ds. duchowych) przy imperatorskiej misji w Watykanie oraz kierownika zagranicznej rosyjskiej policyjnej agentury. Prawdopodobnie przekazali te wieści do gazet dwaj niezadowoleni jego informatorzy, którzy już wcześniej skarżyli się do Departamentu o niewypłacanie im przez Manujłowa pieniędzy oraz grozili poinformowaniem o jego działalności parlament i gazety włoskie. Oczywiście ten fakt naświetlony został także przez nielegalnych politycznych emigrantów, którzy z zadowoleniem pozbyli się szpiega. Tłumaczy to obszerny artykuł w miesięczniku „Byłoję” oraz opublikowanie tajnych wówczas materiałów. Nie bez znaczenia jest też fakt, że założyciel czasopisma i redaktor – W. Burcew – osobiście znał Manujłowa i w swoim czasie kupił od niego dokumenty na sumę 150 tys. franków, a w 1917 r., już po przewrocie bolszewickim, doradzał staremu znajomemu jak najszybszy wyjazd z kraju⁹.

Jednak działalność agenta Departamentu carskiej policji i urzędnika DWO ponownie ujrzała światło dzienne w 1925 r. P. Pawłow i K. Bieckij, uzupełniając artykuł o dalsze losy Manujłowa, wydali go w postaci książki¹⁰. Opublikowane i komentowane raporty szpiega carskiego ani na łamach narodnickiego pisma, ani w atmosferze walki antyreligijnej w ZSRR, nie sprzyjały pogłębieniu tematu jego działalności w Rzymie oraz śledzonego przez niego duchowieństwa katolickiego. Duchowieństwa, dodajmy postrzeganego już w tym okresie także jako szpiegów wrogiego państwa watykańskiego. W tej sytuacji zarówno szpieg, jak i szpiegowani byli negatywnymi bohaterami.

A więc kim był pierwszy czarny charakter – Manujłow, kawaler rosyjskiego orderu św. Włodzimierza 2 kl., hiszpańskiego Izabeli Katolickiej i perskiego Lwa i Słońce? Syn żydowskiego kupca luterańskiego wyznania urodził się w 1870 r. Ukończył realną szkołę Guriewicza w Petersburgu i rozpoczął pracę w Imperatorskim Towarzystwie Dobroczynności. Znajomość z księciem Wł.

⁹ Po ucieczce z Rzymu Manujłow został skierowany w 1903 do Paryża do obserwacji dziennikarzy. Zresztą sam pisał do „Nowoje Wriemia” i „Wieczernieje Wriemia”. Następnie w czasie wojny rosyjsko-japońskiej zorganizował sieć agenturalną przy japońskich misjach w Hadze, Londynie i Paryżu. Po powrocie do kraju organizował specjalny oddział międzynarodowego szpiegostwa dla śledzenia za przebywającymi w stolicy przedstawicielami państw oraz agenturę przy tureckiej ambasadzie. Po aferze ze zniknięciem 3000 rb, które miał przekazać o. Gaponowi, agentowi policji, Manujłowa zwolniono. Powrócił do łask w 1914, gdy poszukiwano kandydata do śledzenia Rasputina. Kilkakrotnie aresztowany w ciągu 1916–1917 r., został zastrzelony przy przekroczeniu granicy pod koniec 1917 r.

¹⁰ П. Павлов, К. Бецкий, *Русский Рокамболь. И. Ф. Манусевич-Мануйлов*, Ленинград 1925. Wznowiono tę pozycję dwa lata później. Spopularyzowaniu jego działalności przez wydania lat 20. XX w. zawdzięcza Manujłow prawdopodobnie także i późniejsze zainteresowanie jego osobą oraz włączenie jego nazwiska do 100 najsłynniejszych awanturników świata (И.А. Мыратов, *100 великих авантюристов*, Москва 1999). Manujłow znalazł się tu obok Dymitra Samozwańca, księżnej Tarakanowej, S. Razina, Rasputina, B. Sawinkowa, ale też Maryny Mniszek, C. Concini, markiza de Sade, Giuseppe Balsamo, Maty Hari czy Victora Kozeny.

Mieszczerskim (1838–1914), redaktorem nacjonalistycznej gazety „Grażdanin”, oraz A. Mosołowem (1854–1939), naczelnikiem Kancelarii Ministerstwa Dworu Imperatorskiego, pozwoliła na szybki awans młodego człowieka, także na niwie dziennikarstwa. W 1897 r. został on przeniesiony do Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i rozpoczął pracę w Departamencie Wyznań Obcych MSW. W tym okresie był już współpracownikiem gazety „Nowosti” oraz Departamentu policji. Uhonorowany orderem Lwa i Słońca¹¹ wyjeżdża do Rzymu, oficjalnie jako agent ds. duchownych, akredytowany przy Stolicy Apostolskiej, nieoficjalnie jako szpieg obserwujący wrogów Rosji, a w szczególności duchowieństwo. Jego działania w krótkim czasie zostały sprecyzowane. Nadetatowemu urzędnikowi do szczególnych poruczeń w DWO, jakim był Manujłow, powierzono zorganizowanie w Rzymie dozoru nad przebywającymi z granic imperium rosyjskiego księżmi katolickimi, a w szczególności za ich relacjami z kardynałem Mieczysławem Ledóchowskim¹². Kardynał Ledóchowski, wówczas prefekt Kongregacji Rozkrzewienia Wiary, uznawany był przez rząd rosyjski za odpowiedzialnego za antyrosyjską agitację wśród duchowieństwa katolickiego i określany jako „zacięty wróg Rosji”.

W zachowanych archiwaliach niestety nie znajduje się komplet raportów Manujłowa z tego okresu. Dokumenty pochodzą głównie z lat 1900–1901, a pierwszy tekst z marca 1900 r. (jest to czwarty w kolejności raport agenta). Dotyczy on głównych postaci dla szpiega – kard. M. Ledóchowskiego, ówczesnego prefekta Kongregacji, uchodzącego za przeciwnika układów z Rosją oraz

¹¹ Order Lwa i Słońca nie był rzadkim odznaczeniem dla obywateli rosyjskich, tym bardziej że za odpowiednią sumę mogli nabyć je kupcy handlujący z Persją.

¹² Mieczysław Halka-Ledóchowski (1822–1902) arcybiskup poznański i gnieźnieński, kardynał. Wykształcenie filozoficzno-teologiczne zdobywał w seminarium księży misjonarzy w Warszawie, a następnie na Uniwersytecie Gregoriańskim i w Accademia dei Nobili Ecclesiastici, studiując dyplomację watykańską, teologię i prawo kanoniczne. Po uzyskaniu doktoratów (1847) rozpoczął pracę w Sekretariacie Stanu, a następnie kolejno w nuncjaturze w Lizbonie, a w latach 1856–1861 jako delegat apostolski w Nowej Grenadzie (Bogocie) a potem nuncjusz w Brukseli. W 1861 r. mianowany arcybiskupem tytularnym Teb, a w 1865 r. arcybiskupem gnieźnieńskim i poznańskim. Rozpoczął aktywną działalność na nowej placówce – zapoczątkował wydawanie urzędowego organu prasowego diecezji „Dziennik Urzędowy Kościelny”; po kilkusetletniej przerwie wznowił wizytacje arcypasterskie kościołów swojej archidiecezji; wprowadził coroczne Kongregacje Księży Dziekanów, aktywizując i podwyższając poziom duszpasterstwa. Początkowo dbający o poprawne relacje z rządem pruskim, w okresie Kulturkampfu zdecydowanie sprzeciwił się wprowadzeniu nauki religii w języku niemieckim, ingerowaniu w obsadę stanowisk kościelnych i ograniczaniu autonomii Kościoła. Został aresztowany i uwięziony w 1874. Po uwolnieniu w 1876 wrócił do Rzymu i został papieskim sekretarzem brewiów. W okresie uwięzienia papież mianował go kardynałem (15 III 1875). Od 1892 r. został mianowany prefektem Kongregacji Rozkrzewiania Wiary. Na podstawie: K. P. Prokop, *Polscy kardynałowie*, Kraków 2001, s. 167–181; A. Galos, Z. Zieliński, *Ledóchowski Mieczysław*, PSB, t. 16, s. 626–628.

księży Kazimierza Skirmunta¹³ i Fryderyka Żyskara¹⁴. Ks. Żyskar przebył nielegalnie do Rzymu w 1899 r., próbując uniknąć aresztowania w imperium rosyjskim. Ten pochodzący z francusko-niemieckiej rodziny duchowny późniejszy historyk Kościoła, publicysta, misjonarz, był już dobrze znany petersburskiej policji. Jako wikary parafii św. Katarzyny nie tylko zakładał on przytulki dla dzieci, ale i prowadził pracę duszpasterską wśród Rosjan. W stolicy carów działała już wówczas grupa kapłanów, którzy nie tylko podejmowali się opieki duchowej nad unitami (jak późniejszy biskup Jan Cieplak), ale także działali na rzecz unii prawosławnych z Kościołem katolickim (Fr. Łomsargis, J. Ścisławski, K. Majewski, W. Czeczott, J. Biełohołowy). Aktywność na tym polu Żyskara i Łomsargisa spowodowała nakaz usunięcia ich ze stolicy. Po opuszczeniu Petersburga ks. Żyskar nielegalnie przedostał się do Leona XIII, informując papieża o sytuacji katolików w imperium rosyjskim, ale też prosząc o upoważnienie

¹³ Kazimierz Skirmunt (1861–1931) po studiach prawniczych na uniwersytecie w Dorpacie (1882) pracował w sądzie okręgowym w Moskwie. Następnie podjął studia rolnicze na Uniwersytecie Wrocławskim. W 1888 przyjechał do Rzymu z zamiarem obrania drogi duchowej. Studiował na Uniwersytecie Gregoriańskim, uzyskując w 1895 doktorat z teologii. Kontynuował studia w Accademia dei Nobili Ecclesiastici. Od 1897 pracował w Sekretariacie Stanu, od 1898 – konsultor Kongregacji Rozkrzewienia Wiary, od 1904 ponadto konsultor w Kongregacji ds. Nadzwyczajnych. Odznaczony godnością protonotariusza apostolskiego (1919), w tymże roku – radca kanoniczny poselstwa, a później ambasady polskiej przy Watykanie. Był ordynikiem otwarcia Papieskiego Polskiego Instytutu Kościelnego (1908). Był pośrednikiem między episkopatem polskim a Stolicą Apostolską. Zob. H. Fokciński, *Skirmunt Kazimierz*, PSB, t. 38, s. 177.

¹⁴ Jozefat Fryderyk Żyskar (1868–1919) wychowanek Korpusu kadetów, po ukończeniu seminarium duchownego w Petersburgu w 1891 otrzymał święcenia kapłańskie. Pracę duszpasterską rozpoczął w stolicy jako wikaryusz par. św. Katarzyny, a następnie był proboszczem w Dorpacie. Prześladowany przez policję za niesienie posługi unitom, uciekł za granicę, a po powrocie aresztowany. Po ponad rocznym uwięzieniu w cytadeli warszawskiej skazany został na pięcioletnie osiedlenie w głębi Rosji. Był proboszczem w Irkucku i Rewlu, a po ułaskawieniu wrócił do Dorpatu. Zmarł w Moskwie. Wraz z D. Bączkowskim wydawał serie „Nasze kościoły” (*Nasze kościoły. Opis wszystkich kościołów i parafij znajdujących się na obszarach dawnej Polski i ziemiach przyległych*. Tom I. *Archidiecezja Mohylewska*. Warszawa–Petersburg 1913; przedruk trzech tomów w 2001 w opracowaniu red. Lidii Paluszkiewicz-Horubały), opisując parafie na ziemi mohylewskiej, witebskiej, mińskiej. Ponadto: *Tunka. Opowiadanie o wsi Tunka, gdzie było na wygnaniu przeszło 150 księży, oparte na wspomnieniach naocznych świadków i odnośnych dokumentach*, Poznań 1914; *Polacy w rozproszeniu. Tulacz tulaczom poświęca. Wspomnienia z piętnastu lat prac kapłańskich w Cesarstwie*, Petersburg 1909; *Kilka słów o szukaniu chleba na obczyźnie*, Wilno 1912; *Wspomnienia z pielgrzymki z mohylewskiej archidiecezji do Częstochowy w 1912 r. Zebrał z osobistych wrażeń i streścił z pism na prośbę pielgrzymów ks. Żyskar*, Warszawa 1912; „*Mierz siły na zamiary, nie zamiar podług sił*”, Warszawa 1926. Na podstawie: W. Czeczott, *Żyskar Fryderyk*, PEK, t. 41–42, s. 327; F. Karewicz, *Z dziejów pracy unijnej w Rosji*, w: *Kościół katolicki w Rosji. Materiały do jego historii i organizacji*, Warszawa 1932, s. 45–50; *Материалы к истории Римско-католического прихода во имя Посещения Пресв. Марией св. Елисаветы и к истории католического кладбища Выборгской стороны в Санкт-Петербурге*, сост. С. Г. Козлов-Струтинский, Гатчина 2010, s. 111–114.

dla udzielania sakramentów świętych w domach prywatnych dla Rosjan katolików. Po również nielegalnym powrocie do kraju, w ramach amnestii, po manifestie Mikołaja II, w 1896 r. został on skierowany jako proboszcz do Dorpatu (Tartu, Estonia). Tam nie tylko zbudował kościół, ale przebrany za chłopą wędrował na Podlasie, Mińszczyznę, Wołyń gdzie chrzczył, spowiadał i dawał śluby unitom, pozostającym bez sakramentów nieraz kilkadziesiąt lat. Kilkakrotnie unikając aresztowania, m.in. po zorganizowaniu w jednej z cel klasztoru pobernardyńskiego w Wilnie kaplicy dla unitów, przedostał się do Rzymu. Tu ponownie poinformował Stolicę Apostolską, jak zaznaczył w swym raporcie Manujłow, w „najmroczniejszych barwach” o sytuacji Kościoła w imperium. Agent, nie tylko podał adres jego zamieszkania, przekazał zdjęcie¹⁵, ale też wymienił z imienia i nazwiska unitów, mieszkających w seminarium założonym przez Żyskara w Palombaro.

Ks. Żyskar bowiem powołał kongregację św. Jozefata i założył seminarium dla 26 przyszłych misjonarzy dla Rosji. Niestety ze względu na ciągłe problemy finansowe musiał zlikwidować i seminarium i żeńską gałąź kongregacji – józefitek. Manujłow nie tylko śledził losy kapłana, ale także jego wychowanków, informując rząd o ich przeniesieniu się do OO. Zmartwychwstańców¹⁶. Związek ze Zmartwychwstańcami w Rzymie był oczywisty dla wszystkich, którzy interesowali się sprawą unijną. Zgromadzenie to od 1863 r. prowadziło działalność misyjną na terenie Bułgarii, gdzie otworzyło szkoły dla dzieci wyznania greckokatolickiego oraz seminarium dla kandydatów do kapłaństwa w tym obrządku. Podobną instytucję założyło w 1880 r. we Lwowie. A w październiku 1899 r. przyjęło 6 członków upadającej kongregacji św. Jozafata¹⁷, reszta wyjechała do domów rodzinnych.

Po przekazaniu pod opiekę zgromadzenia swoich podopiecznych ks. Żyskar wyjechał z Włoch, by przeprowadzić kolejną kwestę. Udał się on do Krakowa, o czym niezwłocznie poinformował agent, ostrzegając ministerstwo, że monsignior planuje utworzyć kolejną „antyrosyjską kongregację”, tym razem w pobliżu granicy z imperium rosyjskim, czyli w Austrii. Na ten cel kapłan potrzebował

¹⁵ Российский Государственный Исторический Архив (dalej – РГИА), ф. 821, оп.138, д. 57, к. 28.

¹⁶ Zgromadzenie Zmartwychwstania Pana Naszego Jezusa Chrystusa, pot. Zmartwychwstańcy – wspólnota zakonna, założona przez Bogdana Jańskiego w 1836 w Paryżu. Jego dzieło kontynuowali ks. Piotr Semenenko i Hieronim Kajsiewicz w Rzymie w następnych latach. Celem ich działalności było propagowanie wychowania chrześcijańskiego i duszpasterstwo wśród Polaków na emigracji. Pracowali wśród emigrantów, głosili i drukowali kazania. Od 1866 prowadzili Papieskie Kolegium Polskie, informowali także Stolicę Apostolską o faktycznym stanie prześladowań Kościoła na ziemiach polskich. Rozpoczęli też pracę misyjną w Kanadzie, od 1863 w Bułgarii, 1866 w Stanach Zjednoczonych, od 1880 na ziemiach polskich – we Lwowie. Prowadzili szkoły, internaty, także dla młodzieży greckokatolickiej. Zob. Wł. Kwiatkowski, *Historia Zgromadzenia Zmartwychwstania Pańskiego na stuletnią rocznicę jego założenia. 1842–1942*, Albano 1941.

¹⁷ Wł. Kwiatkowski, *Historia Zgromadzenia*, s. 365.

10 tys. rubli, zebranie których – jak twierdził Manujłow – przy jego energii i zapale może wkrótce zrealizować. Ksiądz jednak po krótkim pobycie w Krakowie przekroczył granicę rosyjską, wznowiając działalność wśród unitów na Podlasiu, a po kilku miesiącach został aresztowany.

Manujłow w swych raportach wymieniał także znajomych, z którymi współpracował lub kontaktował się ks. Żyskar w Rzymie i w Krakowie, przedstawiając listę 11 osób wraz z krótką charakterystyką każdego z nich. Znalazł się na niej także przysły biskup żmudzki Franciszek Karewicz¹⁸, pracujący wówczas w Petersburgu i również zaangażowany w tajną pracę unijną wśród Rosjan. Jak donosił agent, to właśnie Karewicz ukrywał Żyskara w Petersburgu przed planowanym jego wyjazdem za granicę.

Kwestia unicka była poruszana także w sprawozdaniach dotyczących innego „aktywnego antyrosyjskiego działacza” – ks. Kazimierza Skirmunta. Ks. Skirmunt, jeszcze jako osoba świecka, kilkakrotnie przyjeżdżał do Watykanu, informując o stanie Kościoła w Rosji, a zwłaszcza jego rodzimej diecezji wileńskiej. Z tego czasu datuje się też jego znajomość ze Zmartwychwstańcami. Wśród osób odwiedzających Skirmunta w 1900 r. był biskup lubelski Fr. Jaczewski¹⁹, który nie tylko zarządzał skasowaną diecezją podlaską, ale i pracował jako proboszcz na Podlasiu. Miał on więc dobre rozeznanie w sytuacji unitów po kasacie Kościoła grekokatolickiego w Królestwie Polskim w 1875 r.

Manujłow zwraca w swych raportach szczególną uwagę Departamentu na Skirmunta, którego „niezwykłe zdolności i wrodzony takt” zjednały przychylność prefekta Kongregacji. Ponadto jego mieszkanie w Rzymie było punktem zbiorczym dla całego duchowieństwa z Rosji, z wieloma z nich prowadził korespondencje i często jeździł do Krakowa i Lwowa. Wskazując na drogi przekazywania informacji, wymienił Manujłow siostrzenicę Skirmunta mieszkającą w Warszawie – Irenę Olszewską, która miała doskonałe rozeznanie we wszystkich sprawach, a „władze rosyjskie nie zwracają na nią uwagi i jej nie podejrzewają”, jak twierdził Skirmunt.

Od swego informatora agent dostał też wizytówkę Skirmunta adresowaną do ks. Szcześniaka – pośrednika pomiędzy „rosyjskim katolickim duchowieństwem

¹⁸ Franciszek Karewicz (1861–1945) po ukończeniu Akademii Duchownej w Petersburgu został wykładowcą tamtejszego seminarium duchownego. Następnie był proboszczem w Samarze i Petersburgu. W 1914 prekonizowany biskupem żmudzki i pełnił tę funkcję do 1926 r. Następnie wstąpił do Zgromadzenia Księży Marianów. Zob. P. Nitecki, *Biskupi Kościoła w Polsce w latach 965–1999*, Warszawa 1992, s. 99.

¹⁹ Franciszek Jaczewski (1832–1914) biskup diecezjalny lubelski w latach 1889–1914. Po ukończeniu seminarium duchownego w Janowie Podlaskim i Akademii Duchownej prowadził pracę duszpasterską w Sokołowie Podlaskim i Stoczku Łukowskim. Od 1857 – profesor najpierw w seminarium duchownym w Janowie, a następnie w Lublinie. Także rektor seminarium. W latach 1885–1889 jako wikariusz kapitulny zarządzał diecezją lubelską. Następnie jako biskup administrował terenami diecezji podlaskiej i lubelskiej. Występował przeciwko rusyfikacji, popierał polskie szkolnictwo. Zob. P. Nitecki, *Biskupi*, s. 86.

a Kongregacją”²⁰. Z raportów wynika, że w najbliższym otoczeniu kard. Ledóchowskiego nie udało się Manujłowowi znaleźć informatorów. Tym baczniejszą uwagę zwracał on na przyjaciół sekretarza kardynała, ks. Meszyńskiego, w tym Skirmunta.

Oprócz śledzenia pracowników Kongregacji i ich kontaktów agent zajmuje się „drobniejszymi” sprawami. W jednym ze swych raportów przepisuje list ks. J. Krzywosza proszący o indulgencję dla parafii w Brzozowej (Białystok). Wymienia także pielgrzymów, którzy z okazji roku jubileuszowego – 1900 – licznie przebywają do Rzymu bez legalnych paszportów.

Przedstawia Manujłow także wiadomości dotyczące nominacji biskupów, np. Klimaszewskiego na biskupa płockiego, wymieniając przy tym „odeskie źródło” niechęci Stolicy Apostolskiej wobec kandydata – bpa Fr. A. Symona²¹, przebywającego wówczas na deportacji w Odessie. Ważnym była także postać prałata Tarnassi, którego możliwy przyjazd do Rosji był z kolei niezbyt dobrze postrzegany przez Manujłowa.

Należy zaznaczyć, że Manujłow nie zawęzał swej ponad dwuletniej działalności we Włoszech tylko do Watykanu. Agent zdobywał informację i śledzić swych „podopiecznych” również na terenie imperium austriackiego. Świadczą o tym dokładne informacje o mieszkaniu ks. Żyskara w Krakowie czy we Lwowie. Nie zawęzał się także tematycznie – wyłącznie do wieści wokół Kongregacji. Przysłał do Departamentu alarmujący telegram o drukowaniu nielegalnego tygodnika przez o. Piusa Przeździeckiego²² na Jasnej Górze. Manujłow nie tylko potrafił skutecznie pozyskiwać informatorów „znanych w kręgach ludzi, którzy za pieniężne wynagrodzenie, mogli trzymać mnie w toku wszystkich spraw” oraz wiadomości w Rzymie, ale też dobrze się bawić. Zwiedzał kraj, bywał w operze, na wystawach obrazów i namiętnie grał w kasynach.

²⁰ РГИА, ф. 821, оп. 138, д. 57, к. 12.

²¹ Franciszek Albin Symon (1841–1918) uczył się w Seminarium Duchownym w Żytomierzu, skąd został przeniesiony do Akademii. Po uzyskaniu (1862) stopnia kandydata, wyjechał na dalsze studia do Monachium, gdzie w 1864 obronił doktorat z teologii. Po święceniach w Rzymie (1864) wrócił do Petersburga jako profesor Akademii. Był również kapłanem przytułku „Dobry Pasterz” w Petersburgu i cenzorem ksiąg teologicznych. Po usunięciu go z uczelni kilka miesięcy spędził za granicą, a następnie został penitencjariuszem przy katedrze żytomierskiej i profesorem w miejscowym seminarium duchownym (1883–1884). W 1884 mianowany rektorem Akademii. W 1891 prekonizowany na biskupa pomocniczego mohylewskiego. Wizytował parafie na terenie całego imperium rosyjskiego, broniąc Kościoła przed rusyfikacją. Mianowany w 1897 biskupem płockim nie mógł objąć swej funkcji na skutek stanowiska władz carskich, które deportowały go do Odessy (1897–1901). Po uwolnieniu udał się do Rzymu. Wizytował następnie parafie polskie w USA. Pod koniec życia był proboszczem w kościele Mariackim w Krakowie. Zob. Nitecki, *dz. cyt.*, s. 198; A. Fajęcki, *Biskupi z naszej Almy. Katalog biskupów spośród b. wychowanków Rz[ymскоj]-katolickiej Akademii Duchownej w Petersburgu od 1842 do 1918*, Warszawa 1939, s. 6.

²² Pius Przeździecki (1865–1942) generał Paulinów Jasnej Góry w Częstochowie w latach 1931–1941.

Przedstawione poniżej osiem jego raportów pozwalają na zobrazowanie pracy agentów rosyjskich w Stolicy Apostolskiej na przełomie wieków²³. Pierwszy tekst jest najwcześniejszym z zachowanych sprawozdań Manujłowa, w którym charakteryzuje on działalność Żyskara we Włoszech w 1899–1900 r. Drugi – odnosi się do ks. Skirmunta oraz jego zaufanych znajomych. Manujłow opisuje tu m.in. sposób przekazywania informacji do Stolicy Apostolskiej za pośrednictwem osób prywatnych. Następny raport jest streszczeniem listu ks. Krzywosza proszącego o indulgencję dla jego parafii. Miało to posłużyć przykładem nielegalnych kontaktów duchowieństwa ze Stolicą Apostolską, gdyż korespondencja była wysyłana na adresy obywateli włoskich, a nie do oficjalnych instytucji watykańskich, w tym do Kongregacji. Kolejne pisma – 4 i 6 – dotyczą pielgrzymów polskich przebywających w Rzymie oraz księży, którzy się nimi opiekowali. Agent wymienia nazwiska osób przybywających nielegalnie na uroczystości jubileuszowe, podając ich miejsca zamieszkania. Piąty tekst jest harmonogramem pobytu w Rzymie bpa Pallulona²⁴: miejsca jego zamieszkania, spotkań i rozmów, audiencji zarówno u kard. Ledóchowskiego i kard. Rampolla, jak i rosyjskiego przedstawiciela przy Stolicy Apostolskiej, gdzie na jego cześć przygotowano uroczyste śniadanie. Biskup początkowo przebywał incognito w Rzymie, ujawniając się dopiero przy audiencjach. Dwa ostatnie raporty odnoszą się znowuż do postaci ks. Żyskara. Manujłow przedstawia listę jego współpracowników oraz osoby, które mu pomagają, adresy zamieszkania księdza podczas pobytu w Krakowie i we Lwowie, wskazując nazwiska, na które powinna zwrócić uwagę policja.

Sprawozdania świadczą o różnorodności informacji dostarczanej przez Manujłowa do Departamentu. Formy tejsze były różne – krótkie lub obszernie sprawozdania, tajne raporty, szyfrowane depesze. Pytaniem pozostaje, w jaki sposób zdobywał Manujłow korespondencję prywatną osób, których śledził. Powołuje się on m.in. na treść listów od Żyskara. W teczce niema jednak ani oryginału tychże, ani zdjęć dostarczanych przez agenta, ani szyfrowanych depesz. Pojawiają się natomiast, choć rzadko, krótkie adnotacje na temat osób wymienianych

²³ Wszystkie podkreślenia w tekście są zgodne z oryginałem. Została uwspółcześniona pisownia i poprawione błędy gramatyczne. Niestety, nie wszystkie nazwiska duchownych udało się ustalić. Manujłow dość często przekręcał nazwiska, i dopiero na marginesach kart w Departamencie niektóre z nich były pisane poprawnie. Dotyczy to chociażby nazwiska późniejszego biskupa Szcześniaka, podane przez agenta jako Cześniak. Także podpis samego Manujłowa pod sprawozdaniami różni się. Raz podpisuje się jako Manujłow, innym razem Manuiłow, kiedy indziej podwójnym nazwiskiem – Maniewicz-Manujłow, a także – Moisiejew-Manujłow, odwołując się tu prawdopodobnie do swojego pochodzenia.

²⁴ Mieczysław Leonard Pallulon (1834–1908) po studiach teologicznych w Worniach i w Akademii Duchownej w Petersburgu pracował jako profesor seminarium duchownego i katecheta w Worniach i Kownie. W 1883 został prekonizowany biskupem żmudzkiem. Dbał o rozwój seminarium, bronił praw katolików, przeciwstawiał się rusyfikacji. Zob. Nitecki, *Biskupi*, s. 159; B. Kumor, *Pallulon*, PSB, t. 25, s. 94–95.

w tychże sprawozdaniach, ze względu chociażby na niepoprawną pisownię tychże przez agenta²⁵.

1

М[инистерство] В[нутренних] Д[ел]
И.[сполняющий] д.[олжность] Агента
По Духовным Дела
В Риме
13 марта 1900 г.[ода]
№ 4

2093

В конце апреля 1899 года в Риме появился, бежавший из России ксендз Жискар. Сейчас-же по приезде, он отправился в Пропаганду²⁶, где имел продолжительное свидание с монсеньором Скимунтом, русским подданным, проживающим уже давно в Риме и пользующимся особым доверием секретаря кардинала Ледоховского²⁷. Жискар рассказал, что русское Правительство его преследовало и, что его приговорили к ссылке в Сибирь, откуда он и бежал.

Он просил монсеньора Скимунта взять его под свое покровительство и [к. 1 v.] представил в Пропаганду небольшую записку, в которой рисовал в самых мрачных красках, положение католической церкви в России.

Вскоре упомянутый ксендз был принят секретарем Ледоховского Мышинским²⁸ и, несколько дней спустя, ему было выдано из секретных сумм Пропаганды 1500 лир.

Жискар поселился в Риме в небольшой квартире, бежавшего из России ксендза Струся (Via Borgo Vecchio 25), которая сделалась центром сборища нелегальных ксендзов и приезжавших в Рим католических священников. Жискар рассказывал, что он переехал границу вместе с неким Иваном Непельским, русским подданным, [к. 2.] получившим пропуск в июле или августе 1899 года от войта гмины Грабяз, Пинчковского уезда, Келецкой губ. и приехавшим с ним в Рим, в качестве

²⁵ Przykładem może służyć notatka dotycząca polecenia jako osoby pewnej przez Żyskara – ks. Władysława Grabowskiego. Przyjeżdżał on do Rzymu w trakcie swojego pobytu leczniczego w Karlsbadzie. РГИА, ф. 821, оп.138, д. 57, к. 5.

²⁶ Chodzi o Kongregację Rozkrzewienia Wiary – Congregatio de Propaganda Fide.

²⁷ Od 1892 prefektem Kongregacji Rozkrzewienia Wiary był kard. Mieczysław Halka-Ledóchowski.

²⁸ Władysław Meszczyński (1844–1921) doktor, kapelan kardynała, od 1895 kanonik poznański, pozostał przy Ledóchowskim do jego śmierci. Następnie dziekan kapituły metropolitalnej w Poznaniu.

его ближайшего помощника. В России – же упомянутый ксендз оставил, в качестве своего агента и посредника для сношений с католическим духовенством, некоего Генеута. Основная цель Жискара – противодействие русскому Правительству и католическая пропаганда в униатских местностях.

Для осуществления своей заветной мечты он открыл, в конце апреля того-же года, особое учебно-воспитательное заведение в Поламбаре²⁹, близь Рима (1½ часа по железной дороге). За 5 тысяч лир был куплен дом и [к. 2 v.] затем Жискара разослал по Италии и России объявление, в котором за плату в 300 лир в год, предлагал вступить в его духовное учебное заведение. Объявление, отправленное в Россию было составлено по польски, при чем часть его была направлена в Виленскую и Ковенскую губернии, а остальное в Привислинский край.

В мае месяце 1899 года в учебном заведении Жискара было уже 40 польских духовных лиц, среди которых, между прочим, находились униаты Фома Григорьев Тарасюк (18 лет), Амвросий Малицкий (15 лет), Иван Тарасюк (14 лет), Героним Тимашук (15 л.) житель деревни Самовичи, Константиновского уезда, Антон Кондратюк [к. 3.] (30 лет), житель деревни Михальково Никита Ярошук (30 лет), Котович, Ян Мешка, Матвей Бернадзкий, Иван Барылка, Войцех Блащик, Стецко, Недельский и многие другие.

В виду того, что большая часть учеников Жискара были люди несостоятельные, ему вскоре понадобились деньги и он уехал в Лемберг, где с помощью проживающего там, бежавшего из России ксендза Толмашевича, ему удалось получить 2 тысячи лир. Приехав в Рим он стал энергично вести свою пропаганду и везде рассказывал, что скоро получит 10 тысяч рублей от графа Платера³⁰, проживающего в г. Вильно. Но граф Платер денег не прислал и ксендз Жискара скрылся, оставив своих учеников без всяких средств.

[к. 3 v.] 31 августа/12 сентября Императорским Посольством был отправлен в Россию Бернадзкий Матвей, а 23/4 сентября Мешка Ян. Затем Императорское Консульство отправило в Россию 15/27 ноября Барылку Ивана, 1/13 декабря Непельского Ивана (приехавшего с Жискаром в Риме) и 27 декабря/8 января Блашика Войцеха. Все упомянутые лица явились в качестве нищих в Посольство и не знали о том, что они находились в учебном заведении Жискара.

²⁹ Konsekwentnie woryginalie stosowana jest pisownia miejscowości jako Połambari, chodzi tu o Palombaro w Umbrii. Ks. Żyskar najpierw osiadł w Loggio-Mirtetto, znajdujące się o ponad godzinę drogi od Rzymu, a następnie przeniósł siedzibę seminarium do Palombaro.

³⁰ Adam Alfred Broel-Plater (1836–1909), właściciel ziemski, ugodowy marszałek gubernialny wileński, działacz społeczny. Por. St. Kieniewicz, PSB, t. 26, Wrocław 1981, s. 646.

По собранным мною, частным образом, сведениям малолетние униаты, о которых департамент писал г-ну Министру резиденту (3 августа 1899 г.) находятся, в настоящее время, в монастыре резурекционистов³¹.

Что касается ксендза Жискара, то он [к. 4.] теперь в Кракове. Он снова намерен открыть такое-же учебное заведение, но не в Риме, а в Австрии, близи русской границы.

На днях, проживающий здесь польский священник Клиянович получил от Жискара письмо. Он сообщает, что Иван Непельский благополучно переехал русскую границу и, что ему удалось собрать в Привислинском крае небольшие деньги, которые он и переслал ему для устройства упомянутого «анти русского учебного заведения». В этом письме Жискара пишет, что секретные сношения католического духовенства с заграницей все более и более усиливаются и что, между прочим, скоро в Рим приедет ксендз Грабовский³², которому можно вполне доверять. [к. 4 v.]

Среди нелегальных ксендзов, проживающих в Риме предприятие Жискара встречает большое сочувствие. Они усматривают возможность сношений с Россией кроме, установленных секретных путей также и через посредство Жискара, который, как сказано, поселиться на границе.

Здесь идет сбор пожертвований на заведение Жискара, при чем получают деньги из России, адресуемые на имя бывшего воспитанника резурекционистов Семенюка³³, проживающего в Риме (Via Borgo Vecchio, 6).

И. Мануйлов.

2

[к. 7.] МВД
И.д. Агента
По Духовным Делах
В Риме
12 апреля 1900 г.
№ 10

Среди деятелей Пропанды особенное внимание заслуживает Монсеньор Скирмунт, ближайший сотрудник и личный друг монсеньора Мышинского – секретаря кардинала Ледоховского.

³¹ Rezurekcyjniści, wcześniejsze potoczne określenie zmartwychwstańców.

³² Władysław Grabowski, honorowy kanonik Włocławskiej kapituły katedralnej, wieloletni (od 1885) administrator parafii w Izbicy Kujawskiej, gdzie rozbudował i wyremontował kościół, dziekan. W 1900 uzyskał on zezwolenie na 6-tygodniowy wyjazd na leczenie do Karlsbadu.

³³ Wasilij Semeniuk wrócił do Rosji, gdzie działał przy nowo utworzonej parafii dla Rosjan wschodniego obrządku w Petersburgu.

Монсеньор Скимунд³⁴ – уроженец России. В ранней молодости он переехал в Галицию, где и получил первоначальное образование, а затем отправился в Рим, с целью окончить специальное духовное учебное заведение. Еще в Галиции он познакомился с монсеньором Мышинским, который оставил несомненный след на всей его духовной жизни.

Когда Скимунд окончил курс наук [к. 7 v.] монсеньор Мышинский пригласил его в Пропаганду, поручая ему небольшие работы специально по вопросам, касающимся России. Блестящие способности, врожденная дискретность и такт, в самое короткое время, создали этому прелату исключительное положение и он сумел даже завоевать расположение самого префекта Пропаганды.

В настоящее время монсеньор Скимунд специально заведует русскими делами и он является докладчиком в Пропаганде по всем вопросам, которые, так или иначе, соприкасаются с положением католической церкви в России.

Он ведет крайне активную жизнь, стараясь быть в курсе всего; в его небольшой квартире (на улице *Finanze*³⁵, 6) постоянное сборище ксендзов из России. [к. 8.] Монсеньор Скимунд находится в переписке с представителями католического духовенства в России и он беспрестанно предпринимает путешествия в Краков и Львов. Нет сомнения, что благодаря занимаемому им в Пропаганде положению и многочисленным связям, он является активным анти-русским деятелем и через его посредство ведутся тайные сношения ксендзов с Пропагандой.

В беседе с одним лицом, пользующимся полным доверием, Скимунд сказал, что благодаря сношениям его с Люблинским Епископом Ячевским, число униатов приезжающих в Рим, за последнее время значительно увеличилось, и что католическая Пропаганда особенно достигает хороших результатов в Люблинской губернии. [к. 8 v.] Монсеньор Скимунд уверяет, что епископ Ячевский будет всячески бороться против семинарских реформ, задуманных русским Правительством, о чем он недавно еще сообщал через его, Скимунда, посредство Кардиналу Ледоховскому.

В скором времени в Риме ожидается один ксендз из Люблинской Епархии, который будет иметь поручение в Пропаганду.

Желая, по возможности, выяснить тайные пути сношений русских ксендзов с Пропагандой, я имел случай узнать, что в Варшаве проживает племянница монсеньора Скимунда, некая Ирена Ольшевская (улица Капуцинов, № 3), которая находится в постоянной переписке со своим римским родственником и [к. 9.] частных общениях с католическими

³⁴ Podwójna pisownia nazwiska ks. Skirmunta – Skirmunt i Skirmund – pozostała zgodnie z oryginałem.

³⁵ Poprawna nazwa ulicy – Via delle Finalize

священниками. О ней монсеньор Скимунд отзывается с большим доверием и когда некто спросил, в курсе ли она дел, упомянутый прелат ответил: «Она все знает и всем интересуется. Русские власти на нее не обращают внимания и совершенно ее не подозревают. Она оказывает Пропаганде громадные услуги и кардинал Ледоховский очень ценит ее преданность и готовность служить его идеям.»

В своих беседах о русских ксендзах, находящихся в тайных сношениях с Пропагандой монсеньор Скимунд неоднократно упоминает монсеньора Чесняка³⁶, который, по его словам, является верным исполнителем всех поручений и, завоевав хорошее положение, очень умело работает в [к. 9 v.] Привислинском Краю. Переписка Чесняка со Скимундом ведется через вышеупомянутую Ирену Ольшевскую, которая часто с ним видится и которой он сообщает все что ему нужно, получая, в свою очередь, от нея сведения и инструкции, идущие из Пропаганды.

И. Мануйлов

3

[к. 10.] МВД
И.д. Агента
По Духовным Делах
В Риме
Апреля 25 1900 г.
№ 14

Сношения русских католических священников с Римом, по большей части, ведутся не официально установленном порядком, а путем передачи писем из рук в руки, или-же отсылкою корреспонденции на итальянские фамилии. Примером подобных нелегальных сношений может служить, дошедшее до меня, частным образом, письмо католического священника И. Кршивоша (из Белостока), адресованное на имя Серафино Майхера. Белостокский священник пишет следующее: «Простите, что утруждаю [к. 10 v.] вас относительно индульгенции для Бржозовского костела (Brzozowej). Убедительно прошу вас о получении всех тех индульгенций, о которых я упоминал в прошлом моем письме. По поводу этого дела

³⁶ Na marginesie odnotowano ołówkiem – Щесняк. Władysław Szcześniak (1858–1926) późniejszy sufragan warszawski (od 1925). Studia teologiczno-filozoficzne rozpoczął w Warszawie, kontynuował w Petersburgu i Rzymie. Po święceniach kapłańskich w 1880 pracował w duszpasterstwie na parafiach w Białej Rawskiej, św. Antoniego i później św. Barbary w Warszawie. W latach 1885–1898 wykładał w seminarium duchownym, a od 1919 na Uniwersytecie Warszawskim. Zob.: P. Nitecki, *Biskupi*, s. 199.

я виделся со всеми прихожанами сказанного костела и они мне заявили, что сколько будет стоить они уплатят, а я не замедлю Вам переслать. Прося еще раз о вышеизложенном, прошу Вас поспешить с этим делом. Остаюсь покорный слуга И. Кршивош (J. Krzywosz).

По собранным мною сведениям [к. 11.] Серафино Майхер, которому адресовано упомянутое письмо, уже давно проживает в Риме и ютится среди нелегальных ксендзов, пользуясь их доверием и занимаясь, по преимуществу, отдельными поручениями получаемыми им из России.

И. Мануилов

4

[к. 16.]
И.д. Агента
по Духовным Дела
в Риме
Рим 3-го мая 1900 г.

Его Превосходительству
Господину Директору Департамента
Духовных Дел Иностранных Исповеданий

Рапорт

В дополнение к шифрованной телеграмме³⁷, посланной Вашему Превосходительству сего 3-го мая, через посредство г. Министра – Резидента при Св. Престоле, считаю долгом донести следующее:

В Риме, по случаю юбилейного года, прибыло около 2-х тысяч русских католиков, преимущественно жителей Привислинского Края, Ковенской и Виленской губерний, которые вошли в состав Краковского и Познанского паломничеств.

Все эти паломники, с папскими кокардами, предводительствуемые нелегальными ксендзами, [к. 16 v.] в лице бежавших из России ксендзов Струся, Серафино Майхера, Абзевича³⁸ и других, а также и учеников

³⁷ Dopiska ołówkiem – ee в деле нет [nie ma (telegramu) w teczce].

³⁸ Raczej Józef Azbijewicz, który towarzyszył Żyskarowi już w czasie jego audiencji u papieża w 1897 r.

польской Коллегии, осматривают базилики. На днях: паломники начали петь польские песни, при чем были остановлены местной полицией.

Часть упомянутых паломников, в количестве 360 человек, выехали 2-го мая сего года в Россию. Во главе их монсеньор Смогшинский³⁹ и ксендз Бринский. По наведенным мною справкам они останутся на 2 дня в Кракове.

Большая часть паломников, прибывших: сюда из России, не имеют законных заграничных паспортов, что было мною лично удостоверено.

Во время пребывания в Риме паломники находятся всецело в руках нелегальных ксендзов-фанатиков, ведущих антирусскую пропаганду, которые вряд-ли могут иметь на них желанное влияние.

Коллежский секретарь Манневич-Мануйлов

5

[к. 19.] МВД
И.д. Агента
По Духовным Дела
В Риме
Рим 9/22 мая 1900 г.
№ 16

Его Превосходительству
Господину Директору Департамента
Иностранных исповеданий

В средних числах апреля текущего года в Рим приехал из Канна Ковенский епископ Палюлион, остановившийся сначала в квартире монсеньора Скимунда (6 Via Finanze). Через два дня после приезда, Епископ был в Пропаганде и беседовал в секретарем Кардинала Ледоховского – монсеньором Мышинский, а затем на следующий день был принят в краткой аудиенции Префектом Пропаганды.

До 19 апреля (6 мая) Епископ тщательно скрывал свое пребывание в Риме.

³⁹ Prawdopodobnie – Wincenty Smoczyński (1842–1903) wieloletni proboszcz w Tenczynkach, prepozyt kolegiaty św. Floriana w Krakowie. Prowadził kilkakrotnie pielgrzymki do Rzymu. Zob. J. Niedzielski, PEK, t. 35–36, s. 331.

2/15 мая Епископ, в сопровождении монсьёра Скирмунда был принят Кардиналом Статс-Секретарем, при чем [к. 19 v.] эта аудиенция носила секретный характер.

Затем 5/18 мая Кардинал Рамполла⁴⁰ снова принял Епископа Палюлиона. После этой аудиенции Ковенский епископ не счел более удобным скрывать свое пребывание в Риме и переехал из Via Finanze в Немецкую Коллегию, в которой он живет и по сейчас; 6/19 мая он посетил г. Министра – Резидента при Святом Престоле, у которого, в честь Епископа состоялся завтрак.

Вчера, 8/21 мая Епископ Палюлион был принят в продолжительной [к. 20.] аудиенции Львом XIII. Кардинал Рамполла рекомендовал Епископу жить в полном согласии со светской властью и стараться идти на встречу примирительным начинаниям Императорского Правительства.

Епископ Палюлион намерен из Рима ехать в Наугейм или в Шварцвальд.

Коллежский секретарь И. Мануилов

6

[к. 21.] МВД
И.Д. Агента
По Духовным Дела
В Риме
Рим 17/30 мая 1900 г.
№ 19

Совершенно секретно

Его Превосходительству
Господину Директору Департамента
Иностранных Исповеданий

В дополнение к моей телеграмме, от 16 мая с.г., считаю долгом донести Вашему Превосходительству следующее:

14-го и 15-го мая из Рима выехали русские католические паломники, приехавшие сюда по случаю юбилейного года.

Из группы лиц, выбывших на родину 34 человека, в продолжении двух недель, жили в конгрегенции беглого ксендза Струся (25 Via Borgo Vecchio), который и провожал паломников до Анконы.

⁴⁰ Mariano Rampolla del Tindaro (1843–1913) sekretarz stanu Stolicy Apostolskiej w latach 1887–1903.

На вокзал проводить отъезжавших собрались все нелегальные ксендзы, проживающие в [к. 21 v.] Риме. Паломники и паломницы благоговейно целовали руки ксендзам, а многие становились на колени перед Струсем и Абзевичем. Последний, как и предыдущие разы, раздавал брошюрку, изданную Пропагандой и доставленную мною Вашему Превосходительству, а также иллюстрированные издания братства «Сердце Иисуса», запрещенные в России.

Среди присутствовавших находился петраковский житель Бронислав Коссинский, который давал паломникам надлежащие указания и видимо принимал самое живое участие в их отправке. Когда паломники разместились в вагонах, по почину Струся, раздались песни на польском языке.

Среди отъехавших, как я уже имел [к. 22.] честь довести до сведения Вашего Превосходительства телеграммой от 16-го мая, находились лица без надлежащих заграничных паспортов, из которых мне удалось, частным образом, обнаружить следующих лиц: Марианна Андреевна Новак, Радомской губ., Козеницкого уезда, гмины Полична, деревня Богуцин; Владислава Ивановна Мрозовская, Седлецкой губ., Гарволинского уезда, гмины Соболев, деревня Воля-Карыцкая; Франческа Рачинская, Радомской губ., гмины Грабов, уезда Козеницкого и крестьянин Михаил Августинов Клиц, Люблинской губ., Грубешовского уезда, гмины Миончин, деревня Миончин.

Коллежский секретарь И. Мануилов

7

[к. 23.] МВД

Агент

По Духовным Делах

В Риме

23/5 мая/июня 1900 г.

№ 20

Желая по возможности, выяснить деятельность, бежавшего из России католического священника Жискара, мне удалось собрать следующие сведения:

Кроме известного агента Жискара Генеуша нужно отметить нижеследующих лиц, находящихся в постоянном общении с упомянутым Жискаром: Ксаверия Шалбьевича, органиста Капистрана, ксендза Сикорского, механика Франца Рошака, католического священника Каревича,

некую Жозефу Финатович, ксендза Новицкого, помещика Привислянского Края Собанского⁴¹ и некую Добровскую.

[к. 23 v.] Ксаверий Шалбьевич приезжал в Рим вместе с Жискаром и являлся видным деятелем в его бывшей конгрегации в Поламбари. В настоящее время Шалбьевич уехал обратно в Россию и вступил в одну из католических семинарий, оставаясь верным исполнителем планов Жискара и продолжая вести с ним переписку.

Органист Капистран также был в конгрегации Жискара. По циркулирующим здесь, среди нелегальных ксендзов слухам, благодаря органисту Капистрану, ныне находящемуся в Привислинском Крае, 5 месяцев тому назад, Жискару, удалось, под чужим паспортом, через Швецию, проехать в Россию и побывать [к. 24.] в Петербурге, Киеве, Минске, Ковно, Варшаве и Люблине, с целью найти деньги, на учреждаемую в Австрии конгрегацию и установить более правильные сношения с некоторыми католическими священниками.

Ксендз Сикорский пробыл в Поламбари 4 месяца. О нем Жискаар отзывается, как о верном друге, на которого он всегда может рассчитывать. В бытность упомянутого ксендза в Поламбари, он занимался преподаванием и, между прочим, учил малолетних униатов Иеронима Томашука, Томаса Тарасюка, Иосифа Тарасюка, Амврозия Тарасюка и Иоанна Иванюка, бывших сначала в конгрегации Жискара и ныне, [к. 24 v.] находящихся в монастыре резурекционистов в Риме.

Механик Франц Рошак – агент Жискара, беспрестанно предпринимает путешествия по Австрии, Германии, Франции и находится в сношениях со многими русскими католическими священниками. Он неоднократно переезжал русскую границу. Обыкновенно он живет в Кракове (улица Св. Христа, дом 37, фабрика г. Эмануэля).

Католический священник Каревич в бытность Жискара в Поламбари, приезжал к нему в конгрегацию на 4 дня. Жискаар отзывается о нем, как о лучшем своем друге. По циркулирующим слухам, Каревич скрывал Жискара в бытность последнего пять месяцев тому назад в Петербурге. В [к. 25.] Поламбари Жискаар получил от него два раза деньги и находился с ним в постоянной переписке.

Жозефа Финатович. По ее мысли в Триви, близ Рима, была основана Жискаром женская община, насчитывавшая, одно время, около 30 человек. Большая часть женщин, бывших в этой общине, приехали из Познани, так как поездка Финатович в Россию, с целью найти лиц, желающих вступить

⁴¹ Feliks Hilary Sobański (1833–1913) ziemianin z Podola, znany działacz społeczny i charytatywny. Ufundował m.in. przytułek dla paralityków w Warszawie, ochronkę w Kijowie, szpital w Guzowie, średnią szkołę w Obodówcę. Przeznaczał ogromną sumy pieniędzy na odnowę i budowę obiektów sakralnych. Fundował także stypendia dla kleryków seminarium warszawskiego na studia zagraniczne. Leon XIII nadał mu tytuł hrabiowski w 1880. Zob. St. Konarski, *Sobański*, PSB, t. 39, s. 422–423.

в общину, не увенчалось успехом. Финатович – фанатичка, верная последовательница Жискара. Она сохранила с ним самые хорошие отношения и по сие время является точной исполнительницей его планов. Два месяца тому назад она была в Вильне [к. 25 v.] и в Витебске. В настоящее время, она живет в Галиции, в г. Решове. Многие русские ксендзы находятся с ней в переписке, при чем всю корреспонденцию адресуют в Решов, в женский монастырь, на имя «сестры Варвары».

Ксендз Новицкий. Прожил несколько дней в конгрегации Жискара, с которым он находится и по сие время в самых близких отношениях. Несколько раз присылал Жискару деньги. Когда Жискара представлял его своим ученикам он сказал: «Благодаря ксендзу Новицкому наше дело так быстро осуществилось».

Помещик Собанский. Неоднократно помогал Жискару деньгами. В антирусских кружках пользуется особым [к. 26.] уважением и о нем отзываются, как о человеке убежденном, яром поляке, всегда готовом идти на встречу антирусским начинаниям. Г. Собанский много раз высылал деньги в Галицию на предмет польской пропаганды. Он живет постоянно в Привислинском крае.

Г-жа Добровская, – агент Жискара. Она способствовала бегству малолетних униатов, из России в конгрегацию Жискара. В постоянных сношениях с русскими ксендзами, проживающими за границей. Недавно была в Риме и уехала 16-го мая с.г. в Россию. Она, главным образом, живет в Люблинской губернии, где ее знают под именем «добрый Терезы».

Жискара проживает, обыкновенно, в [26 v.] Кракове (улица Св. Христа, дом 37, фабрика медалей г. Эмануэля). В настоящее время, он в поисках денег для устройства новой анти-русской конгрегации. Часто из Кракова он уезжает в Львов (останавливается в «Краковской гостинице»). Как говорят в здешних польских кружках Жискара послал недавно, бывшего в его конгрегации католического священника Светлика в Бельгию, с целью достать там денег. В Кракове Жискару оказывают помощь, но для осуществления намеченной цели у него, все таки, не хватает денежных средств. Подобно другим бежавшим ксендзам он рассчитывает на русских католических паломников, которые останавливаются в [к. 27.] Кракове.

Сношения Жискара с Россией уже давно пронизаны и если он найдет нужные деньги, то, несомненно, его агенты сумеют достать учеников для его конгрегации.

Два месяца тому назад Жискара и Франц Рошак ездили в один из пограничных с Россией пунктов и передали какому-то рабочему 300 экземпляров отпечатанного на гектографе возвания Жискара⁴². В этом возвании он призывает поляков к дружной общей работе против русского Правительства и приглашает желающих откликнуться на его дело, которое

⁴² Trudno stwierdzić, o jaką pozycję chodzi.

имеет целью бороться с русским произволом и создавать [к. 27 v.] католических священников способных для этой серьезной и ответственной борьбы. Как мне сообщают, 75 экземпляров упомянутого воззвания направлены в Ковенскую губернию, где у Жискара имеются агенты.

В бытность Жискара в Риме, он, по словам одного из его бывших учеников, получал деньги из Лондона, что обставлялось им особой таинственностью и когда его спрашивали кто высылает ему эти деньги, он отвечал: «Это большой секрет. Я не в праве говорить.» Деньги из Лондона были им получены два раза (Сначала 1800 франков, а затем 2400 фр.)

В Риме в кружках сопричастных к Пропаганде, Жискара считается деятельным агентом польской агитации [к. 28] и если ему нужна будет поддержка, то, вероятно, ему снова будет выдана Пропагандой денежная субсидия. Для осуществления намеченных задач Жискару, по словам здешних ксендзов, необходимо 10 тысяч рублей. Если он этих денег еще не имеет, то при его энергии и умении пользоваться обстоятельствами, он, несомненно, соберет нужную сумму и снова учредит анти-русскую конгрегацию: но, на этот раз, в Австрии, вблизи русской границы.

У сего прилагаю, для сведения, фотографическую карточку Жискара, добытую мною агентурным путем.

Коллежский секретарь И. Мануйлов

8

[к. 30.] МВД
И.д. Агента
По Духовным Дела
В Риме
Рим 25 мая 1900 г.
№ 22

Его Превосходительству
Господину Директору Департамента
Духовных Дел Иностраннных Исповеданий

В дополнение к донесению моему, от 23-го мая, за № 20, по поводу сношений ксендза Каревича с Жискаром, имею честь довести до сведения Вашего Превосходительства, что упомянутый Каревич посылал деньги Жискару в Поламбаре, на имя одного из учеников конгрегации Иоанна Здехлика⁴³, с которым продолжает, и по сие время деятельную переписку.

⁴³ Jan Zdechlik, wychowanek ks. Żyskara z seminarium w Palombaro. Po jego rozwiązaniu wstąpił do zgromadzenia zmartwychwstańców. Od 1915 r. pracował w Chicago w parafii św. Jacka,

Кроме Иоанна Здохлика Каревич в постоянных сношениях с католическим священником Джузеппо Карерини, – одним из наиболее деятельных [к. 30 v.] помощников Жискара, в бытность последнего в Поламбаре.

И. Моисеев-Мануйлов.

THE TSARIST INTELLIGENCE IN THE VATICAN AT THE TURN OF THE 19TH
AND 20TH CENTURIES (A CONTRIBUTION TO THE HISTORY OF THE CATHOLIC
CHURCH IN THE RUSSIAN EMPIRE)

Abstract. The present article is a contribution in the picture of double activity of the officials of the Russian legation in the Vatican. On the basis of a report of one of them, I. Manievitch-Manuylov, who worked in Rome in the years 1899-1902, an attempt was made to illustrate the range of activity and interests of the tsarist intelligence. Eight reports were enclosed with the text, which shows the form of communicating the content (reports, encrypted telegrams, secret accounts). Manuylov's task was to spy on the priests who came to Rome from the Russian empire and their contacts with the Apostolic See, and especially with the Sacred Congregation for the Propagation of the Faith.

Key words: Sacred Congregation for the Propagation of the Faith, Russian legation in the Vatican, Ivan Manievitch-Manuylov, Mieczysław Halka-Ledóchowski, Kazimierz Skirmunt, Jozafat Fryderyk Żyskar

gdzie rozpoczął przebudowę kościoła, od 1932 ekonom generalny. Zmarł w Rzymie w 1940 r. Zob. Wł. Kwiatkowski, *Historia Zgromadzenia Zmartwychwstania Pańskiego na stuletnią rocznicę jego założenia. 1842–1942*, Albano 1941.